

Pēcnāves masku veidošanas tradīcijas latviešu kultūrā: Jāzeps Vītols un Pauls Stradiņš

Līva Klabere

Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, Latvija

Ievads. Pēcnāves maskas veidošanas tradīcijas aizsākumi pasaules vēstures kontekstā saistīti jau ar aizvēstures posmu un pirmajām civilizācijām, kad maskas kalpoja kā ķermeņa atpazīstamības simboli pēc nāves klejojošām dvēselēm. Viduslaikos pēcnāves masku veidošanas tradīcija aktualizējās ar jaunu nozīmi – tās tika veidotas kā piemiņas simboli. Latviešu kultūrā pēcnāves masku kā piemiņas simbolu veidošana aktuāla kļuva Latvijas brīvvalsts pirmajā posmā, kad jo īpaši nozīmīga kļuva latviešu nācijas identitātes veidošana un saglabāšana.

Darba mērķis, materiāls un metodes. Darba mērķis ir, raksturojot tradīcijas izpausmes latviešu kultūrā un iemeslus tradīcijas īstenošanai, apskatīt divu latviešu – Dr. med. Paula Stradiņa un komponista Jāzepa Vītola – pēcnāves masku noņemšanas vēsturi. Saglabājušies lietiskie avoti ir J. Vītola ģipsi atlietā pēcnāves seja, kas šobrīd izstādīta Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas Jāzepa Vītola piemiņas istabā, un Paula Stradiņa vaskā atlietās sejas mulāžas, no kurām viena glabājas Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja krājumā, otra Rīgas Stradiņa universitātes muzejā. Nozīmīgākie avoti, kas raksturo procesa īstenošanas apstākļus, ir mākslinieka Jura Soikāna vēstule Jāzepa Vītola sievai Annijai, rakstīta Dortmundē Vācijā, 1973. gada 2. maijā, kā arī Paula Stradiņa dēla, akademiķa Jāņa Stradiņa, atmiņas. Darba pamatā izmantota vēsturiski ģenētiskā jeb aprakstošā metode.

Rezultāti. Komponists Jāzeps Vītols nomira 1948. gada 24. aprīlī Lībekas slimnīcā Vācijā. Kā vēsta šī gada laikraksti, pēcnāves masku nāves dienas vakarā noņēmuši komponista draugi – mākslinieki Juris Soikāns (1920–1995) un Frīdrihs Milts (1906–1993). Tomēr, aplūkojot pēcnāves masku, tās aizmugurē iegravēts uzvārds *Šīts*. Atceroties dienas notikumus, mākslinieks J. Soikāns J. Vītola sievai Annijai raksta, ka pie atlējuma formas noņemšanas piedalījies arī slimnīcas sanitārs Ēriks Šīts, kurš, nejautājot piederīgajiem, naktī izgatavojis trīs pēcnāves masku atlējumus. Tomēr laikrakstos viņa uzvārds nav parādījies, jo, māksliniekiem J. Soikānam un F. Miltam dodoties uz slimnīcu, viņi sastapuši žurnālistu, kurš nenogaidot informāciju nodevis redakcijai. Šī pārpratuma dēļ sanitārs Ē. Šīts saniknojies un atteicies atdot atlējuma formu, kā dēļ tā gājusi zudībā uz visiem laikiem.

Dr. med. Pauls Stradiņš nomira 1958. gada 14. augustā Rīgā. Savas sejas atlējumu vaskā Pauls Stradiņš izvēlējies radīt vēl savas dzīves laikā, t. i., 1958. gada jūnijā / jūlijā, par tās autoru lūdzot krievu ārstu ķirurgu Jevgeņiju Brjuhanovu. Kā atceras Paula Stradiņa dēls Jānis, tēvs masku vēlējies radīt, lai saglabātu savas sejas antropoloģiskos mērus. Tomēr, spriežot pēc maskas vizuāli mākslinieciskā noformējuma, tā noteikti uzskatīta arī par piemiņas simbolu, kurš paredzēts izstādīšanai. Neilgi pēc dzīves maskas tapšanas Pauls Stradiņš negaidīti mira. Lai arī bija izgatavota viņa dzīves sejas vaska mulāža, tikusi radīta arī ārsta pēcnāves maska, kas tikusi noformēta tāpat.

Rezultāti. Lai gan pēcnāves masku veidošanas tradīcija latviešu kultūrā savu uzplaukumu piedzīvoja neatkarīgās Latvijas pirmajā posmā, tomēr tradīcija turpinājusies arī pēc padomju okupācijas 1940. gadā gan palikušo latviešu vidū, gan starp tautiešiem trimdā. Maskas veidošana slaveniem cilvēkiem varēja būt iespēja tēlniekiem iegūt plašāku atpazīstamību sabiedrībā, jo par maskas noņemšanas apstākļiem nereti tika publicēta informācija presē. Ne tikai kā piemiņas simbols pēcnāves un dzīves sejas atlējumu radīšana varēja kalpot arī par lietisku avotu, kas salīdzinoši precīzi iemūžina cilvēka antropoloģiskos sejas mērus.